

חיזוקים לפסח

מהרב אבי גולדברג

מנחם

קרבן פסח, מלחמה ונעליים

[הודעה לחיילי גדוד 8207, ה' שבט תשפ"ד - 15.1.2024]

אחד מהציוויים שנצטוו בני ישראל באכילת קורבן הפסח במצרים היה (שמות פרק יב פסוק יא):
"וְכָכָה תֹאכְלוּ אֹתוֹ מִתְנִיכֶם חֲגָלִים נְעָלֵיכֶם בְּרִגְלֵיכֶם וּמַקְלֵכֶם בְּיָדְכֶם..." במצוות פסח דורות דין זה לא קיים, אדרבה בשחיתת קורבן הפסח בבית המקדש יש ללכת יחפים.

חז"ל מסבירים (מדרש רבה, שכל טוב ועוד) שבמצרים בני ישראל היו צריכים להיות מזומנים לדרך באופן פעיל ממש! הידיעה על היציאה הקריבה אינה מספיקה, יש להיות מוכנים באופן פיזי ולהראות זאת. המוכנות הפיזית משפיעה גם על המוכנות הנפשית!

מי שמשרת את עם ישראל, כמו חיילים בצבא, לפעמים "ישן עם נעליים".

מסירות הנפש שאנו נדרשים לה מחייבת אותנו להיות במצב תודעתי של מוכנות למשימה.

נוסיף בשם השפת אמת (פר' בא, תרמ"ב):

"בפסוק משארותם צרורות כו' על שכמם כו' שהיו מחבבין המצות. להיות כי היה מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל וקיבלוה בשמחה. וזה היה הכנה לכל הדורות שיוכלו להרגיש שמחה בעשיית המצווה. ושמחה של מצוה הוא דבר גדול שניתקן כל האדם בכח שמחה זו".

במסירות נפש, בשמחה ובהשקעה - נמשיך להיות מוכנים לכל משימה - בשם כל עם ישראל.

ארבה, חושך ו... אחדות!

[הודעה לחיילי גדוד 8207, י"א שבט תשפ"ד - 20.1.2024]

הנזק הראשוני של הארבה היה חושך שהוא יצר, כפי שכתוב (שמות פרק י פסוק ה):

"וְכִסְּהָ אֶת-עֵינֵי הָאָדָם וְלֹא יוּכַל לִרְאֹת אֶת-הָאָרֶץ..."

למעשה, כל המכות בפרשה עוסקות בחושך (מכת הארבה כאמור, מכת חושך ומכת בכורות שאירעה בלילה).

אבל איך יצור כל כך קטן כמו הרבה יכול ליצור חושך?

פסוק בספר משלי מתאר את הארבה (משלי ל,בז):

"מֶלֶךְ אֵין לָאֲרֵבָה וַיֵּצֵא חֲצֵץ כָּלֹ"

המפרשים מסבירים שהארבה - למרות שאין לו הנהגה פועל יחד באחדות עם חבריו.

וכדברי המצודות במקום (שם):

..."לא יפרדו אלה מאלה ואסיפה היא להם רב התועלת כ"א הלכו יחידים היו בני אדם צדים

אותם אבל כשהם יחד רבי המספר כולם חדלים מהם הואיל וא"א לצוד את כולם ולמדו דעת

את העם שלא יריבו ואיש את אחיו יעזורו".

ארבה בודד הוא חסר משמעות! רק יחד יכולה החיה הזו להיחשב כמשהו משמעותי (ייתכן שזהו מקור השם - ארבה...).

חז"ל כבר לימדו שכשעם ישראל באחדות מנצחים במלחמות - כך דורו של אחאב שהיו עובדים ע"ז ניצחו כי לא דיברו לשון הרע! (דברים רבה; ירושלמי פאה א).

נשתדל כולנו לחזק את האחדות בעם. לא ניתן לקולות של פילוג להיכנס... לא נחרחר ריב, רק נדבר בטוב - נחבר, ונתחבר!

אנוס על פי הדיבור

[מתוך 'שבת מציון', פר' מצורע, תשפ"ב]

ישנו קשר עמוק בין יכולת הדיבור לבין ארץ ישראל והגאולה.

ארץ ישראל הינה ארץ הנבואה והדיבור האלוקי (ראה כוזרי מאמר ב, פי' יד), ובעוון דיבור לשון הרע מתחייבים בגלות.

משחר ההיסטוריה אנו לומדים שדיבור שלילי ולשון הרע מביא גלות. כך היה כבר בחטא אדם הראשון-העונש שקיבלו אדם וחוה על כך שקיבלו לשון הרע מן הנחש היה גלות, גירוש מגן עדן לעולם הזה. יוסף הצדיק סיפר לשון הרע על אחיו, הוא מביא את דיבתם רעה ליעקב אבינו-ובתגובה יוסף הורד מצרימה ובעקבותיו כל שאר המשפחה. והמרגלים שהוציאו דיבת הארץ רעה, הביאו להמשך גלות של ארבעים שנה במדבר לכל בני ישראל.

אולי ניתן לראות רמז לדברים אלו במשנה המפורסמת בפרקי אבות (פרק א, משנה יא):
"אבטליון אומר: חכמים הזהירו בדבריכם שמא תחובו חובת גלות."

ישנם כמה מגדולי ישראל בדורות האחרונים (הרצ"ה קוק, ה'אמרי אמת' מגור) שהסבירו שהספר "חפץ חיים" נכתב ופורסם בדורות הגלות האחרונים לפני החזרה לארץ כחלק מהתיקון הנדרש כדי לחזור לארץ.

למעשה גם החפץ חיים עצמו מסביר כך בהקדמה לספרו:

"וכאשר נחפשה דרכינו ונחקורה איזה עונות הם מהעיקרים הגורמים לאריכת גלותינו, נמצאם הרבה. אך חטא הלשון הוא על כולו מפני כמה טעמים. אחד, כיון שזה היה העיקר לסיבת גלותינו כמו שהבאנו מגמרא יומא ומירושלמי הנ"ל. אם כן כל כמה שלא נראה לתקן זה החטא איך תוכל להיות גאולה, כיון שזה החטא פגם כל כך שעל ידי זה גלינו מארצנו על אחת כמה וכמה שאינו מניחנו לבוא לארצנו".

בהיותנו בחג החירות, חג הפסח שהוא חג הגאולה – אנחנו נדרשים יותר לתיקון הדיבור. המצוות העיקריות בליל הסדר קשורות לאכילה (בפה) ולדיבור.

"כל שלא אמר שלושה דברים הללו בפסח לא יצא ידי חובתו – פסח מצה ומרור".

ובכלל המצווה היא לספר ביציאת מצרים, דבר שנזכר כבר בתיאור המכות במצרים (שמות פרק י פסוקים א-ב):

וַיֹּאמֶר יְקֹנָק אֶל־מֹשֶׁה בֹּא אֶל־פְּרַעֲהוֹ כִּי־אֲנִי הִכְבַּדְתִּי אֶת־לְבוֹ וְאֶת־לֵב עֲבָדָיו לִמְעַן שְׁתִּי אֶתְנִי אֵלָה בְּקִרְבּוֹ. וְלִמְעַן תִּסְפָּר בְּאָזְנִי בְנֵךְ וּבֶן־בְּנֵךְ אֶת אֲשֶׁר הִתְעַלְלָתִי בְּמִצְרַיִם וְאֶת־אֶתְנִי אֲשֶׁר־שָׁמַתִּי בָּם וַיְדַעְתֶּם כִּי־אֲנִי יְקֹנָק".

ידועים דברי הזוהר (זהר ח"ב, דף כה ע"ב) על כך שהדיבור במצרים היה בגלות, וביציאת מצרים יצא הדיבור לחירות ולגאולה. וכן דרש האריז"ל ובעקבותיו רבים מגדולי החסידות את שמו של החג – 'פה סח' – על הנקודה הזו.

נשתדל לתקן את דיבורנו, להימנע מלשון הרע ורכילות, ולעסוק בדברי תורה. זכינו לחיות בדור של שיבת ציון, אבל יש לנו עוד דרך ותיקון לגאולה ונשתדל כולנו להביא את הגאולה על ידי גאולת הדיבור. חג שמח ומלא בדיבורים טובים!

חייב אדם ל(ה)ראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים

[מתוך מאמר "מי הוציא אותם מארץ מצרים", 'שבת מציון', 27 במאי 2015]

האמונה שלנו (בשונה מדתות אחרות) מבוססת על המפגש הישיר שלנו עם אלוקים, ולא רק על תיאוריות ומחשבות רוחניות. כולנו עמדנו במעמד הר סיני, כולנו עברנו בים סוף, וכולנו ראינו את עשר המכות, ואלה הם הסיבות שבגללם אנחנו מאמינים.

אירועים אלו מחייבים משתי סיבות:

- האחת משום שהם דברים שאנחנו יודעים בודאות שקרו בעבר הרחוק או הקרוב לי ולעמי,
- והשנית משום שהם קרו לי ולכן הם קשורים אלי ומחייבים אותי.

רעיון זה הוא בסיסי ביותר באמונתנו, עד כדי כך שאנשי כנסת הגדולה תיקנו בתפילה לפתוח בברכת אבות. לפי השו"ע מי שלא כיוון בברכה זו חייב לחזור לתחילת התפילה, וגם הרמ"א מסכים לקביעה זו, אלא שפוסק לא לחזור מחשש שגם בפעם השנייה לא נתכוון בברכה.

בברכה זו אנו מכריזים לפני מי אנחנו מתפללים.

ראשית כל "אלוקינו" – מי שאנו פוגשים במפגש הישיר היום יומי, מי שנותן לנו את חיינו ומשגיח עלינו.

שנית "אלוקי אבותינו" – האלוקים שהאמינו בו אבי, סבי, וכו'.
ושלישית "אלוקי אברהם אלוקי יצחק..." – האלוקים שבחר באבות.

רק לאחר מכן אנו מגיעים לתיאורים כמו "גדול", "גיבור", "נורא".
היהדות היא עבודת אלוקים על-פי מפגש ישיר, ומפגש ישיר של האבות, ורק לאחר המפגשים האלו אנו מגיעים לשלב של הגדרות ותיאוריות – לתיאולוגיה.

בדומה לכך אנו אומרים כל בוקר בתפילה את השירה הגדולה ששרו ישראל על ים סוף.
אנו אומרים – "זה א-לי ואנוהו, אלוקי אבי וארוממנהו".
קודם כל אנו צריכים להכיר את הקב"ה בחיינו שלנו, לכל אחד המפגש האישי שלו עם האלוקים ('א-לי'). בשלב שני אנו חייבים גם את להבין שישנו קשר ארוך שנים של הקב"ה עם אבותינו ('א-לוהי אבי').

בדורנו ישנה התעוררות גדולה של תשובה, ובוודאי של מפגשים ישירים עם הקב"ה.
אנו חווים אירועים לאומיים שחלמנו עליהם במשך אלפיים שנות הגלות, והנה הם מתקיימים בנו.

מצד שני, בדורות האחרונים אנו חווים גם נטישה גדולה של הערכים בהם דגלו האבות והדורות הקודמים.

ליל הסדר הוא הזמן לחבר את כולם ביחד, כל ארבעת הבנים.

נתפלל שיבוא אליהו וידע ל"השיב לב אבות על בנים, ולב בנים על אבותם". שני החלקים גם יחד יקרבו אותנו לגאולה, ליום ה' הגדול והנורא.

'דיינו' הפרטי והדרך הראויה להודות

[מתוך סרטון שנשלח לתלמידיו בהמלפרב, תשפ"ד]

כמה שעות לפני חג הפסח, אני חושב שהשנה אנחנו נוכל להגיד בצורה אחרת לגמרי את המילים "בכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו, והקדוש ברוך הוא מצילנו מידם". השנה הרבה אנשים קמו להציל אותנו "מידם". אתם מכירים הרבה מהם, אנשים מדהימים, ראויים, אנחנו עוד נלמד עליהם, ונלמד מהם רבות.

בסוף ה'מגיד', בהגדה, אומרים את הפיוט הכל כך מפורסם - "דיינו". ובפיוט הזה לכאורה יש דברים שאפשר לשאול עליהם. למשל, "אילו קרבנו לפני הר סיני ולא נתן לנו את התורה דיינו", באמת? מספיק לבוא לפני הר סיני? "אילו קרע לנו את הים ולא העבירנו בתוכו בחרבה דיינו", מה זאת אומרת? מה המשמעות של לקרוע את הים בלי שנעבור?

אבל כשרוצים להגיד תודה על מה שיש, אז מאוד חשוב לשים לב לכל פרט.

כאשר ילד מקבל מתנה, כשמישהו מקבל כמה מתנות או משהו מושקע במיוחד, אז אפשרות אחת זה פשוט לומר "תודה רבה", וזהו.

אבל אפשרות נוספת היא להגיד "תודה רבה אבא" או "תודה רבה אמא" או תודה "רבה דוד" או מי שנותן את המתנה "על זה שטרחת וחשבת והבאת והשקעת והבאת לנו את המתנה הזאת".

אז זה המסר ב'מגיד', לפני שאנחנו אומרים הלל, רוצים לדעת שעלינו להודות על כל פרט ופרט.

למרות המחירים הכואבים, למרות האתגרים הלא פשוטים שעוברים עלינו, יש עדיין המון המון על מה להודות, ואני חושב שאולי כל אחד - בליל הסדר שלכם, תציעו את זה - אולי כל אחד, יוסיף משהו אחד שהוא באופן אישי מרגיש שזה ה'דינו שלו', 'דינו' פרטי שלו.

אילו הקב"ה לא נתן לו כך וכך, דיינו, אבל הקב"ה נתן לו, "על אחת כמה וכמה טובה כפולה ומכופלת למקום עלינו, שהוציאנו ממצרים, ועשה בהם שפטים, והרג בבכוריהם וכו' וכו'", וכל אחת ואחת, מחמש עשרה מעלות, על כל אחת ואחת אנחנו אומרים תודה גדולה.

אז נדע שהדברים מתנהלים, והגאולה מתקדמת. יש ארבע לשונות של גאולה ולא לשון אחת - והוצאתי, והצלתי, וגאלתי, ולקחתי. והבאתי - הלשון חמישית, היא לא ברגע אחד, זה מגיע אחרי שאר הלשונות. ואנחנו בתהליך, אולי כבר עשינו את "וגאלתי", אולי כבר את "ולקחתי", וילד עם עדיין יש אתגרים ואנחנו בעזרת ה' נלמד מהלילה המיוחד הזה לצלוח את האתגרים. מאמין בכם! אוהב אתכם מאוד! שיהיה לכם חג פסח משמעותי מאוד ובעזרת ה' נפגש במעשים טובים, בעשיה טובה, בשמחות חג שמח וכשר לגאולה שלמה, לכולם!

אילו קרבנו לפני הר סיני ולא נתן לנו את התורה – דיינו?

[מאמר באנגלית (תרגום חופשי), 'תורה מציון' – ממפיס, פר' בא, ב' שבט תשע"א - 8.1.2011]

בספרי החסידות יש רעיון יפה לפיו עשרת הדיברות מקבילות לעשרה מאמרות שבהם נברא העולם. רעיון זה מקורו בזוהר, והוא מתבטא למשל בדברי ה"שפת אמת" על פרשת בא.

ה"שפת אמת", שהיה אדמו"ר מגור, מוסיף שלא רק שיש הקבלה בין עשרת המאמרות לעשרת הדיברות, אלא אף יותר מכך – עשרת המאמרות מקבילים גם לעשר המכות במצרים. עשרת המאמרות מתפתחים לעשר המכות, ובהמשך הם נהפכים לעשרת הדיברות.

אם נבחן את המונחים עצמם, נוכל להשוות בין המילה "מאמר" למילה "דיברות". שתי מילים אלו מבטאות רעיון דומה מאוד – שתיהן דרכי ביטוי בדיבור. אז מה ההבדל ביניהן?

בתורה אנו מוצאים פעמים רבות את הביטוי "ויאמר ה'" – וגם "וידבר ה'". מהו ההבדל ביניהם?

נראה כי "ויאמר" היא מילה רכה יותר, כללית יותר, שאינה בהכרח מופנית לאדם מסוים. אדם יכול לומר לעצמו, או לומר מבלי להבהיר, לומר בלי הבנה, בלי שיחה.

לעומת זאת, "וידבר" הוא כבר ביטוי מוגדר יותר.

מדובר בדיבור עם אדם מסוים, שדורש הבהרה, ולעיתים קרובות הוא חלק משיחה.

זה יכול להיות ההבדל בין עשרת המאמרות שבהם נברא העולם, לבין עשרת הדיברות שבהם ניתנה התורה.

אמנם גם עשרת המאמרות הן ברמה גבוהה של התגלות, אך עשרת הדיברות הן ברמה גבוהה אף יותר.

הקב"ה מתגלה אלינו דרך הבריאה, דרך העולם הטבעי.

הוא "מחייך" אלינו עם כל תינוק שנולד ועם כל פרח שמלבלב.

אך באופן דומה – והרבה יותר ישיר ומדויק – הקב"ה מתגלה אלינו דרך כל מצווה וכל ציווי בחיינו. כל רגע של חיים יהודיים מחובר לקב"ה, והקשר בינינו לבין הבורא הוא מתמיד – הן ברמה האישית והן כעם.

אפשר אולי להציע את ההבחנה הבאה: יש כאן שלוש דרגות של התגלות – בריאת העולם (עשרת המאמרות), עשר המכות, ועשרת הדיברות.

בבריאת העולם ההתגלות היא נסתרת. לא היה אדם שראה את הבריאה או יכול להעיד על בריאה יש מאין. הבורא הסתתר בתוך חוקי הטבע, והשאיר אותנו לחפש אחריו. למעשה, המילה "עולם" בעברית באה מהשורש ע.ל.ם – כלומר, הסתר. הקב"ה מסתתר בתוך עולמנו.

עשר המכות ושאר הניסים שקרו בזמן יציאת מצרים הן ביטוי גלוי בהרבה של ההתגלות האלוהית.

ה' משנה את חוקי הטבע ומראה את שליטתו הברורה על מה שנראה לנו כטבע קבוע ובלתי ניתן לשינוי. אפילו פרעה והמצרים מתחילים להכיר בגדלות ה'.

ההקבלה בין התגלות הבריאה לבין הניסים המפורשים שביציאת מצרים מופיעה גם בשני הנימוקים שהתורה נותנת לשמירת שבת.

הנימוק הברור והמפורסם לשמירת שבת הוא בריאת העולם – ה' שבת ביום השביעי ואנו מחקים את דרכיו.

אך מהו ההסבר לכך שהתורה נותנת גם את יציאת מצרים כסיבה לשמירת שבת?
לפי מה שאמרנו, זה משתלב היטב. הניסים שביציאת מצרים הוכיחו לאנושות שיש בורא לעולם, שהוא שולט בטבע ויכול להשתמש בו כרצונו.
רעיון זה מופיע בפירוש הרמב"ן בתחילת פרשת וארא, כשהוא מסביר את ההבדל בין השם שבו ה' נגלה לאבות לבין ההתגלות שתהיה ביציאת מצרים.
בהמשך ההתפתחות אנו מגיעים לעשרת הדיברות.
כל תכלית יציאת מצרים הייתה להגיע להר סיני ולקבל את התורה, כפי שה' אומר למשה בהתגלות הראשונה בסנה הבוער.
אחד מארבעת לשונות הגאולה שמופיעים בתחילת פרשת וארא הוא "ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לא-לוהים" (שמות ו, ז), הבטחה שהתקיימה במעמד הר סיני עם קבלת עשרת הדיברות.
ההגעה לעשרת הדיברות היא כבר שלב גבוה בהרבה. עשרת הדיברות הן ברית.
זה כבר סוג של **שיחה** – עם שני צדדים (אם כי אין זה אומר שיש לנו אפשרות בחירה אם לקיים את הצו או לא)¹.
בשונה מהשלבים הקודמים של ההתגלות, עשרת הדיברות הן התגלות מתמדת שאינה פוסקת.
זו התגלות שמערבת אותנו, שאנו משתתפים בה ולא רק צופים מהצד.
לעיתים קרובות איננו מעריכים את מה שיש לנו. האם אי פעם חשבנו על כך שבורא העולם, יוצר היקום כולו, על כל חוקי הטבע והיופי האינסופי שבו – פונה אלינו ו"מבקש" מאיתנו למלא את מצוותיו? האם אנו מבינים על איזו דרגת התגלות מדובר? מצב שבו פעולותיי "הקטנות", ההתנהגות האישית שלי, נבחנות על ידי הבורא, ואני מקבל על כך שכר ועונש – כפרט וכאומה?
חיים מתוך תחושות אלו מובילים למסירות נפש, להכרה בחשיבות לימוד התורה וקיום המצוות, לחיים שיש בהם משמעות, עם שליחות.

¹הערת המל"ק (שי"א): לאור זאת, ניתן להבין מה מיוחד בעמידה לפני הר סיני מבלי לקבל את התורה, כפי שביאר רבי דוד אבודרהם, ע"פ דברי חז"ל, שישראל שעמדו רגליהם לפני הר סיני, פסקה זוהמתן, עצם העמידה גם מבלי קבלת תורה, ועל כך אנו אומרים 'אילו קרבנו לפני הר סיני, זו מדרגה בפני עצמה - גילוי שכינה בפני כלל ישראל, רוממות הקדושה, נהיינו 'ברי שיח'. וכפי שכתב הרמב"ן (בפירושו לשמות כ, טז): "כי לבעבור נסות אתכם בא האלוקים" - שיהיה הנסיון הזה בטובה... ולכן אמר הכתוב, הטיב לכם האלוקים להראותכם את כבודו... כי העמים אינם חייבים לי ככל אשר ידעתי אתכם פנים בפנים". או כמו שמנסח זאת הרב אברהם שפירא: "לנסות אתכם - בעצם המעמד, שנתראו בפני הקב"ה כביכול פנים בפנים". זה עומק התפילה: "כי באור פניך נתת לנו תורת חיים...". וכך שנינו במדרש תהילים (ק"ה): "דרשו ד' ועוזו, אין עוז אלא תורה, בקשו פניו תמיד - הוא הלומד תורה בארץ ישראל", התורה היא התראות עם הקב"ה. יש מדרגות בהתקרבות אל ה' - "פנים בפנים דבר ד' עמכם", וזו המעלה של העמידה בהר סיני, שגרמה לישראל שתיפסק זוהמתן, אשר עד היום הזה, והפכנו ל'בני שיח'.

כורך

[מתוך הגדת וולף - פסח תש"פ]

ה"כורך" הוא אחד הסימנים המיוחדים של ליל הסדר. בשונה משאר הסימנים, הוא לא מייצג חובה משמעותית של ליל הסדר.

הוא לא דומה ל"קדש", בו אנו מקיימים את חובת הקידוש של יום טוב, או "מגיד" שבו אנו מקיימים את מצוות העשה של "לספר ביציאת מצרים".

הוא לא דומה ל"מוציא" ול"מצה" שהם הסימנים של קיום מצוות עשה מן התורה של אכילת המצה, ולא דומה ל"מרור" שבו אנו מקיימים את המצווה מדרבנן של אכילת המרור.

ב"כורך" אנו בסך הכל מקיימים מנהג אותו נהג הלל הזקן, ולמרות שהיו חכמים שחלקו עליו, נקבע שיש לנהוג גם כשיטתו של הלל הזקן².

במה זכה הלל, ובמה הנהגתו זכתה - שנקבע לה סימן מיוחד בליל הסדר, לנהוג כפי שיטתו אף לאחר החורבן?

מצאתי כיוונים לכך בדבריו הנפלאים של הרב חיים ישעיהו הדרי ז"ל - ראש ומקים ישיבת הכותל:

"אותו מאורע היסטורי כביר עלייתו של הלל, לאחר שהשתכחה התורה הלכות שכוחות מבני בתירא שהיו ראשי ארץ ישראל - והוא חזר ויסדה (סוכה כ' ע"א, ורש"י שם), מתמקד בדיון ההלכתי על ערב פסח שחל להיות בשבת. הלל השוכב על גג בית מדרשם של שמעיה ואבטליון, הדרשנים הגדולים בירושלים המושלגת בליל שבת (יומא ל"ה:), הוא היושב בערב שבת (תוס' רי"ד פסחים ס"ו.) ודורש, כשהתמנה לנשיא, כל היום כולו. הלל, העוטף עטרת חכמתו הגדולה בסולית הענווה (ירושלמי שבת א', ג') מצליח לקומם את הריסות התורה שנטרפה על ידי הורדוס העבד האדומי.

...על כס הנשיאות עולה תלמידו של עזרא (סוטה מח,ב), אבי שושלת מלכי התורה, צאצאי דוד המנחים את העם קרוב ל-500 שנה ומנחילים לו את המשנה. .. מן השמים מסבבים את הסיבות ומעלים את העניו בעל חכמת המסכן לנשיאות. הלל המשדד את טבעו של הטבע האנושי בשמשו מעל הארובה הלבנה את רבותיו, הלל שזכה ל"שבת הגדול" לאור מדורת החום השבתית, הוא היודע שהפסיחה והדילוג דוחים את השבת. שחוקי ההתפתחות הנורמאלית אינם תופסים בהיסטוריה הישראלית... הוא הכורך את מרור השעבוד ואת קרבן הגאולה בלחם העוני השטוח שאין בו קורטוב של התנשאות והגבהה, הוא המניח יסוד למקדש שלישי בתוך מרירות הגלות. "זכר למקדש בימנו, יחודש כהלל" (הגדה של פסח נוסח ספרדי).

² בגמרא נאמר כך - השתא דלא איתמר הלכתא לא כהלל ולא כרבנן - מברך "על אכילת מצה" ואכיל, והדר מברך "על אכילת מרור" ואכיל, והדר אכיל מצה וחסא בהדי הדדי בלא ברכה, זכר למקדש כהלל (פסחים דף קטו,א).

אפיקומן

[מתוך גליון 'באורח נראה אור', מס' 25, פסח, יד ניסן תשע"ח – 30.3.2018]

יש הלכה מעניינת בקרבן פסח [שמוזכרת בהגדה של פסח בתשובה לבן החכם]:
"אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן"

הלכה זו, שהיא גם התשובה הניתנת בהגדה לשאלת הבן החכם, מופיעה במשנה (פסחים פ"י, משנה ח) ומשמעותה היא שלאחר אכילת קרבן הפסח אין לאכול מנה אחרונה (אפיקומן). הגמרא (בבלי, פסחים דף קט"ב) הביאה כמה דוגמאות לאפיקומן כקינוח הסעודה, כגון תמרים קליות ואגוזים, או אפילו "גוזלות" וכמהין ופטירות למי שאוהב לסיים את הארוחה בדברים אלו. בגמרא נאמר גם – "אין מפטירין אחר המצה אפיקומן", כלומר שהלכה זו חלה לא רק בימי המקדש בזמן שנאכל קרבן הפסח, אלא אף בימינו, ואת סעודת ליל הסדר עלינו לקנח במצה. כראייה לכך, מביאה הגמרא גם את המקור התנאי – "הסופגין והדובשנין והאיסקריטין – אדם ממלא כריסו מהן ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה" (בהמשך הגמרא מובאת דעה חולקת הסוברת שהלכה זו נוגעת רק לקרבן הפסח ולא למצות של ימינו).

בתקופת הראשונים אנו מוצאים מחלוקת מאוד יסודית ביחס לאכילת המצה האחרונה שלאחר הסעודה (היום נתקבל המנהג לקרוא למצה עצמה – "אפיקומן", כנראה כקיצור להלכה הנ"ל). מחד גיסא היו ראשונים שסברו שאכילת המצה האחרונה הזו היא עיקר הקיום של מצוות אכילת מצה, ובה למעשה יוצאים ידי חובת מצוות "בְּעֶרְבְּ תֹאכְלוּ מִצֶּת" (שמות יב, יח). כך למשל, כותב רש"י:

"שצריך לאכול מצה בגמר הסעודה וזכר למצה הנאכלת עם הפסח וזו היא מצה הבצועה שאנו אוכלין באחרונה לשם חובת מצה אותה שלאחר אכילה".

לעומתם, יש הסוברים שהמצה העיקרית שאנו יוצאים בה ידי חובת מצוות אכילת מצה היא המצה עליה מברכים בראשית הסדר. המצה האחרונה אינה נאכלת לשם חובה, כדברי הרא"ש:
"נראה לי דאותה מצה אינה לשם חובה, אלא אוכלין אותה זכר לפסח שהיה נאכל על השובע באחרונה".

להלכה ייתכנו משמעויות למחלוקת זו:

- א. לפי שיטת רש"י יש לכוון לקיים מצוות אכילת מצה דווקא בעת אכילת ה"אפיקומן".
- ב. ייתכן ויהיה אסור להפסיק בדיבור בין ברכת "אכילת מצה" ועד לאחר הסעודה והאפיקומן (וכך סבר הש"ל"ה) – ולמעשה אין נוהגים כך.
- ג. מה יעשה אדם שיש לו רק כזית מצה אחת – האם יאכל בתחילת ליל הסדר או בסופו?
- ד. לשיטת רש"י יש להקפיד מאוד באכילת האפיקומן, בגודל של כזית (או שניים – ויש שיטות כאלו באחרונים). לשיטת הרא"ש, מאחר ומדובר רק בזכר לקרבן, ייתכן ואין צורך להקפיד בכך.

טעמים מספר נאמרו בראשונים להלכה זו.

הרא"ש כאמור, סבר שאכילת המצה באחרונה מזכירה את הקרבן, שיש לאוכלו על השובע – כלומר בליל הסדר עלינו לזכור את הסדר המקורי, הכולל בתוכו את קרבן הפסח.
רש"י וסיעתו כאמור סברו שאכילת המצה בסוף ליל הסדר באה כדי לקיים את מצוות אכילת המצות, שחלים עליה דינים דומים לאכילת קרבן הפסח.
יש שפירשו שאת הפסח יש לאכול על השובע, כאכילת מלכים, שאינם רעבים אלא אוכלים באנינות ולא בגרגרנות.

ויש שפירשו שהטעם הוא בכדי שלא יבואו לשבור עצם בקרבן הפסח (שה בן שנתו הוא בעל עצמות רכות, והאוכל מתוך רעב עלול לשבור עצם).

בעל המאור, רבי זרחיה הלוי מגירונה, העלה סברה אחרת: הסיבה לאכילת הקרבן (המצה) בסוף הסעודה, היא בכדי שהטעם יישאר בפינו ונזכור שעלינו לומר את ההלל. לדבריו, בימי המקדש רבים התכנסו לירושלים, וחבורה שסיימה את אכילת הפסח פינתה את המקום לאחרים ועברה לגג לאמירת ההלל (בבלי, פסחים פח, ב).

בכדי שאנשים לא ישכחו שליל הסדר נמשך גם לאחר תום הסעודה, היה עליהם לסיים את הסעודה בקרבן כדי שטעם הבשר (ובימינו המצה) יזכיר להם את חיוב ההלל.

בימנו נקרא האפיקומן "צפון", כלומר מוחבא. אנו נוהגים להחביא את האפיקומן, ולעודד את הילדים "לחטוף" אותו (כדאי לעניות דעתי להשתמש במילה "לחטוף" המופיעה בגמרא ובחז"ל, ולא במילה "לגנוב").

וכך כותב הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ז, ג):

"יצריך לעשות שינוי בלילה הזה כדי שיראו הבנים ושאלו. [...] וכיצד משנה? מחלק להם קליות ואגוזים [...] וחוטפין מצה זה מיד זה, וכיוצא בדברים האלו"

הרב קוק בפירושו להגדה של פסח, המופיע בספר "עולת ראייה", פירש את אכילת האפיקומן באופן הבא:

השכל הוא לכאורה עומד במעלה עליונה מהרגש, אך זהו רק כל זמן שאין הרגש מתרומם למרום עוזו, על פי כח השכל עצמו [...] ודווקא עם עומק ההרגשה הצפונה יכול האדם לבוא לאותה המידה של קדושת החיים לשם עצם קדושתם. כי החיים הקדושים ההולכים באור ה' היא המטרה היותר נשגבה. האפיקומן הנאכל על השובע בתור מטרה לעצמו [...] מצד זה הוא מותאם לעומק הרגש היותר צפון הנעלה מכל פה להביעו.

אם ננסה להסביר את דברי הרב קוק, ניתן לומר שאמנם השכל הוא הכלי המרכזי שאיתו אנחנו מתקדמים בעולם. הוא המאיר את דרכנו. אבל הרגש והעולמות הפנימיים והצפונים הם השורש העמוק יותר של השכל. האפיקומן לא נועד להשביע, והוא מוסתר ומוחבא. הוא משמש לנו כנקודת מטרה, אליה אנחנו שואפים. החצי הראשון שלה כבר נאכל, לאחר המגיד, ביחס להבנה השכלית, לסיפור יציאת מצרים הגלוי. אבל החלק השני צפון, מוסתר ונאכל בזמן חצות הלילה, הרומז גם הוא לדברים נסתרים (לדוגמא, כינורו של דוד שהיה מנגן מאליו בחצות הלילה, על פי בבלי, ברכות ג, ב).

ייתכן שזאת גם התשובה לבן חכם – אתה, עם כל חכמתך, חייב לדעת שלא הכל שכל. השכל אמנם חשוב, עיקרי, אבל ישנם גם דברים עמוקים יותר, צפונים.

ובאמת, מנקודת אכילת האפיקומן ועד לסוף ליל הסדר, אנו עוסקים כבר בעתיד, בהשלכות של יציאת מצרים, בתפילות לגאולה שלימה בע"ה שאת תוכנה ודרכי הגעתה לא תמיד אנחנו מבינים.